

Aynur Turan

(əvvəli ötən sayımızda)

Müəyyən tarixi dövrlərdə bəzi aparıcı dünya dövlətlərinin planlarına uyğun gələn bu siyasəti reallaşdırması üçün müntəzəm surətdə ideoloji, hərbi və təşkilati xarakterli iş aparılmış, tədbirlər həyata keçirilmiş, ən müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə edilmişdir. Xalqımızın tarixi kobud şəkildə saxtalaşdırılmış, maddi və mədəniyyət abidələrimiz, toponimlərimiz erməni tarixçiləri və "ideoloqlarının" təcavüzünə məruz qalmışdır. Bu mənfur siyasətin məqsədi azərbaycanlıları qədim torpaqlarından sıxışdırıb çıxarmaq, bu ərazilərdə erməni tarixçilərinin və ideoloqlarının uydu olduğu "böyük Ermənistan" dövləti qurmaqdır. Bu məqsədlə mərhələlərlə həyata keçirilən terror və soyqırımın qanlı fəsadları təkcə böyük Türk dünyasının deyil, bütün bəşəriyyətin başı üstünü qara kabus kimi bürüməklə, insanlığa qarşı yönələn ən amansız, dəhşətli cinayətlərə rəvac vermiş, əsrlər boyu bu vandalizmin qurbanı olan Azərbaycan xalqında dərin izlər buraxmışdır.

Bu soyqırımın əsl hüquqi-siyasi qiyməti isə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra almışdır. Mart hadisələrinin 80-ci ildönümündə ? 1998-ci il martın 26-da ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin imzaladığı fərman erməni millətçilərinin hərəkətlərinə verilən dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymət olmuşdur. Bu sərəncam Azərbaycanın indiki və gələcək nəsillərini milli yaddaşının qorunması baxımından da bir növ proqram sənədidir. Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılmış soyqırımı və deportasiya siyasətini geniş təhlil edən bu tarixi sənəddə 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi qeyd olunması təsbitlənmişdir. Ötən illər ərzində Azərbaycan dövləti bu tarixi gerçəklikləri, xalqımızın iki əsr boyu məruz qaldığı və etnik təmizlənmənin dəhşətli miqyasını beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq istiqamətində xeyli iş görmüşdür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 15 iyul 1918-ci il tarixi qərarı ilə yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı və rəsmləşdirdiyi çoxsaylı, zəngin sənədlər, materiallar, şahid ifadələri birincilərin verdiyi siyasi qiyməti təsdiqləyən danılmaz arqumentlər və faktlar arsenalıdır. Real, həqiqi tarixi hadisə istənilən zaman hüdudunda heç bir siyasi boya, ideoloji rəng görünməsə də faktların, dəlillərin inkaredilməzliyinə baxmayaraq azərbaycanlıların 1918-ci il mart soyqırımı 70 illik "Qırımızı qaranlıqlar" (Ə.Hüseynzadə) dövründə görünməz olmuşdur. Sovet senzura aparatının bütün cəhdlərinə baxmayaraq azərbaycanlıların soyqırımına həsr olunmuş əsərlər mənəvi terror dalğalarından salamat çıxaraq müstəqilliyimizin bərpasından sonra "yaşamaq hüququ" qazanmışdır. Nəzərə alınmalıdır ki, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ilk küt-

ləvi qırğın epidemiyası 1905-1906-cı illərdə bütün Azərbaycanı bürüyəndə Mir Möhsün Nəvvab "1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası", Məmməd Səid Ordubadinin "Qanlı illər" adlı milli yaddaş abidələrinin təməlini, bünövrəsini qoydular. Sonrakı faciələrdə bu ənənə inkişaf etdirilərək tarixi hadisələr bədii ədəbiyyatda geniş, əhatəli təcəssümünü tapmaqda idi. Diqqətə çatdırılmalı ki, əldə etdiyimiz, haqqında məlumat topladığımız bədii əsərlərin hamısı "mart hadisəyi-ələyyəsi"ndən sonra yazılmış, müəllifləri soyqırımı siyasətinin şahidləri və zərərçəkənləri olmuşdur.

Tanınmış ədiblərdən Cəfər Cabbarlı ailəsi ilə erməni ban-

rıltısını, topların gurultusunu eşidirdim" ("İstiqlal" qəzeti, 1335, 4 şubat).

Erməni bandlerının həbs edərək 3 gün Mailov teatrında saxladığı və yandırmaq istədiyi 4000 nəfər azərbaycanlıların içərisində böyük dramaturq Hüseyn Cavid də olmuşdur. Özü-nümüdafiə dəstələrinin ermənilərinin bəd niyyətlərindən xəbər tutması və hadisəyə müdaxiləsi nəticəsində qanlı aksiya həyata keçirilməmişdir.

Tanınmış şair, nasir və pedaqoq Hacı Səlim Səyyahın ən yaxın qohumları və dostları mart faciəsinin qurbanı olmuşdur.

Üzeyir Hacıbəyov, Məhəmməd Hadi, MirzəBala Məmməd-zadə, İbrahim Xəlil və digər

Gülzari –vətən soldu, Millət xari-zar oldu, Hamı payımal oldu, Dur, ey xalq olan millət.

Şeir-mərsiyə, yas mərasimlərində oxunmaq məqsədilə yazılsa da, dərin ictimai məzmun kəsb edir. Müəllif bu şeirində "əbu-cəllad" lara erməni terrorçularına və onların havadarlarına qarşı zülməndən və əsarətdən nazad olmaq üçün "xar olan millət"i ayağa durmağa, səfərbərliyə və mübarizəyə səsləyir. Xalqını "naləvü-feryad"lardan oyanmağa, "payımal" olmaqdan usanmağa, vətənin, millətin "xarizər"indən bezib qanıqən, başkəsənlərə qarşı haqqını və şərəfini qorumağa çağırır. Yazıldığı vaxtdan 85 il keçməsinə

tində qarşılaşdırır. Faciə və məhrumiyyətlərin mənəsinin-dətanınmamışhala düşmüş, "Yaralıyam, şikəstəm, Şamaxı əsiriyəm" –yalvarışlarından bir-birini çətinliklə taniyan iki sevgili görüşlərinə sevinmələr də bir-birini qucaqlamırlar, daha doğrusu qucaqlaya bilmirlər. Çünki erməni barbarları onların qolunu kəsmişdi. Hekayə vəhşiliyə, barbarlığa, qəddarlığa qarşı oxucu qəzəbini, nifrətini oxurlamaqla yanaşı, haqqa, ədalətə rəğbət hissi aşılayır.

Mətni bu günədək əldə edil-məsə də, afişə və qəzet məlu-matlarından aydın olur ki,Cəfər Cabbarlının "Bakı müharibəsi" adlı 5 pərdəli, 7 şəkili dram əsərinin ilk pərdələri mart faciə-sində Bakıda törədilən ağla-

31 Mart – tariximizin göz yaşı

1918-ci ilin Mart soyqırımı gənc olmasına baxmayaraq, Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında xüsusi yer tuturdu. O, əsasən Çəmbərəkənd qəbiristanlığında, indiki Şəhidlər xiyabanında dəfn olunan Martfaciəsi qurbanlarının xatirəsini anmaq üçün "Dur, ey xalq olan millət" sərlövhəli bir mərsiyə də yazmışdır. Dərvişlər, əsasən, gənclər bu mərsiyəni şəhidlərin 7-sində və 40-da məscidlərdə və küçələrdə günahsız qurbanlar üçün göz yaşı tökmək, əslində isə xalqı maskalı düşməne qarşı səfərbərliyə çağırmaq məqsədilə oxuyurdular

dalarının hücumuna məruz qalmış, döyüşlər evlərindən azacıq yuxarı, "Ceyran bağçası" deyilən yerdə getdiyindən qadınları, uşaqları və qocaları "qar anbarı" adlanan sığınacaqda gizlətmişdi. Bir gün sonra isə daha təhlükəsiz yerə ? Xızıya aparmaq məqsədilə anası Şahbikə xanımı, əmisi qızı Sona xanımı, böyük qardaşı Hüseynqulunun qızlarını və qonşuları Məşədi Əbdülkərim kişi ağır yaralanmış, ailə üzvləri təsadüf nəticəsində ölüm kabusundan xilas olmuşdur.

Tənqidçi, nasir, jurnalist Seyid Hüseyn yazırdı ki, "Mart hadisələri zamanında İsmailiyə binasından çox da uzaq olmayan bir məhlədə erməni əsgərləri tərəfindən mühasirə edilmişdim... Pulemyotların di-

sənətkarların, aydınların, söz adamlarının mart faciəsinin şahidləri olduqları müxtəlif səp-kili əsərlər yazdıqları oxuculara məlumdur.

1918-ci ilin Mart soyqırımı gənc olmasına baxmayaraq, Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında xüsusi yer tuturdu. O, əsasən Çəmbərəkənd qəbiristanlığında, indiki Şəhidlər xiyabanında dəfn olunan Martfaciəsi qurbanlarının xatirəsini anmaq üçün "Dur, ey xalq olan millət" sərlövhəli bir mərsiyə də yazmışdır. Dərvişlər, əsasən, gənclər bu mərsiyəni şəhidlərin 7-sində və 40-da məscidlərdə və küçələrdə günahsız qurbanlar üçün göz yaşı tökmək, əslində isə xalqı maskalı düşməne qarşı səfərbərliyə çağırmaq məqsədilə oxuyurdular.

baxmayaraq, əsər bu gün də aktual səslənir.

Cəfər Cabbarlının eyni mövzuya həsr etdiyi digər dəyərli sənət əsəri onun "Əhməd və Qumru" hekayəsidir. Əsərin mövzusu əslən şamaxılı olan iki gəncin ? Əhməd və Qumrunun saf və təmiz məhəbbətindən, şirin arzularından, bir-birilərinə layiq yüksək mənəviyyətə malik insan olmaqlarından, mart faciəsinin bu günahsız şəxslərə gətirdiyi müsibətlərdən bəhs edir.Müəllif valideyinləri erməni quldurları tərəfindən qətlə yetirilmiş, evləri talanmış Əhməd və Qumrunu "Böyük pəncərələri qara kömürlərə dönmüş, altın divarları matəmlərə bürünmüş, "əti tökülmüş baş skletinə bənzəyən möhtəşəm" İsmailiyəbinasının önündə dilənçi vəziyyə-

siğmaz dəhşətlərdən bəhs edir. "Bəsirət" qəzetinin 13 sentyabr 1919-cu il tarixli 246-cı sayında bu səhnə əsəri haqqında yığcam bir elanda yazılırdı: "Azərbaycan Dövlət Teatrosunda zil-hüccənin 20-si, sentyabrın 16-da Bakı türk səhnəsi aktyorlarının iştirakı ilə artist Abbas Mirzə Şərifzadənin təhti-idarəsində Azərbaycanımızın paytaxtı Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəssindən sonra düşmənlər əlində qalıb, sonralar qəhrəman türk ordusu tərəfindən mühasirə edilib, xilasının 1 illiyi münasibətilə gənc şair və mühərrirlərimizdən Cəfər Cabbarzadənin yeni yazmış olduğu "Bakı müharibəsi" draması mövqeyi tamaşaya qoyulacaqdır. Həmin faciədə Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəssindən sonra müsəlmanlara edilən zülm göstəriləcəkdir".

Digər bir anonsda maskalanmış, hiyləgər Stepan Şaumyanın və digər ermənilərin əsl iç üzünü açan obrazlarının "Bakı müharibəsi"ndə müəllifin peşəkərliliklə yaratdığı bildirilir.

Cəfər Cabbarlının yaxın dostu, tələbə yoldaşı Cümhuriyyət dövründə parlamentdə iş yoldaşı Mirzə Bala Məmməd-zadənin də (1898-1959) yaradıcılığında mart qırğınları xüsusi yer tutur. O da özünün "Bakı uğrunda müharibə" faciəsinin ilk pərdələrini dostu Cəfər Cabbarlı kimi mart soyqırımına həsr etmişdir. Məhz Mirzə Bala Məmməd-zadə Bakı faciəsini ilk dəfə öz adı iləqətlilə-am,yəni ümumin qətlil, soyqırımı adlandırmış, caniləri adbaad göstərmişdir. O yazırdı: "31 mart 1918-ci sənə. Bu gün...Bakımda qanlar axıdılmış, evlər talanmış, ata-babalarımız şəhid düşmüş, ana-bacılarımız əsir edilmiş. Bu gün Bakı əhli kəndi yurdunda qətliləmə, əsarətə və məhkumiyətə qalmışdır. Bu gün Bakının ətrafından axan neft çeşmələri qan çeşmələrinə mübəddəl olmuşdur. Bu gün Bakı sahillini yuyan Quzğun dəniz qan dənizinə çevrilmişdir. Bu gün Şaumyanlar, suxart-syevlər... oyanmış türk mənliyini... öldürmək üçün daşnak qüvvələrinə mürüciətən unudul-mayacaq qanlı günlər vücudə gətirmişdilər".

(ardı gələn sayımızda)